

ATATÜRK DÖNEMİ DİL KURULTAYLARINDA TÜRK DÜNYASI

Prof. Dr. Leylâ KARAHAN

Geçen yüzyılın ortalarından itibaren devrin gazete ve dergilerini işgal eden ve daha ziyade “sadeleşme” ekseninde sürdürülen dil tartışmaları, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemi gazete ve dergilerinde de gündemin ilk sıralarında yerini alır. Ancak yalnız sadeleşme değil, “ımlâ, alfabe, dilin zenginleşmesi, dilin kaynağı, dil eğitimi” gibi meseleler de aydınlar tarafından tartışılan konular arasındadır. Cumhuriyetten önce tartışma zemini gazete ve dergiler iken, Cumhuriyet döneminde bu zemin, 1932’de başlayan “kurultaylar” süreci ile genişler. 1932’den günümüze kadar uzanan bu sürecin, Türkolojinin de gelişmesine katkıda bulunduğu muhakkaktır.

Bu bildiriye, Atatürk döneminde yapılan dil kurultayları ele alınacak ve bu kurultaylar genel olarak değil sadece Türk dünyası ile ilgileri bakımından değerlendirilecektir.

Atatürk döneminde üç dil kurultayı yapılmıştır. 12 Temmuz 1932’de o günkü adıyla Türk Dili Tetkik Cemiyetinin kuruluşundan kısa bir müddet sonra 26 Eylül 1932’de Dolmabahçe’de ilk Türk Dili Kurultayı gerçekleştirilir. Bunu yine Dolmabahçe’de 1934 ve 1936 yıllarında yapılan ikincisi ve üçüncüsü takip eder. Atatürk, üç kurultayda da çalışmalarla bizzat ilgilenerek programların ve bazı tezlerin hazırlanışına müdahil olmuş ve kurultayları fikren yönlendirmiştir. Çalışmaların amacı özetle Türk dilini, millî kültürümüzün eksiksiz bir vasıtası hâline getirmek ve çağın ihtiyaçlarını karşılayacak bir mükemmelliğe ulaştırmaktır (*Türk Dili, Belleten*, Sayı 3, 1933). Toplantılara kimler katıldı, toplantılarda neler konuşuldu, neler tartışıldı, ne gibi kararlar alındı? Bu kararlardan hangileri uygulandı? Bütün bu soruların cevaplarını, programlar, tutanaklar, raporlar, tezler, tartışma ve karar metinlerinin yer aldığı ve Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan kitaplardan öğreniyoruz.¹

**Türk Dili*, S..574, Ekim 1999, s. 845-853.

Atatürk dönemi dil kurultaylarına dil ile doğrudan ilgisi olsun olmasın çeşitli mesleklerden pek çok aydın katılmıştır. Bunlar arasında sayıları az da olsa Türk dünyasından Azerbaycan, İdil-Ural ve Kırım'dan çeşitli zamanlarda Türkiye'ye gelmiş ve yerleşmiş aydınların isimleri hemen dikkati çeker. Bir kısmı doğrudan Türk dili ile meşgul olan bu aydınlar, sundukları bildirislerle ve komisyonlarda yaptıkları görevlerle çalışmalara katkıda bulunmuşlardır. Meselâ üç kurultayda da görev alan Abdullah Battal (Taymas)², Hamit Zübeyr (Koşay)³ ikinci ve üçüncü kurultaya katılan Reşit Rahmeti (Arat)⁴, üçüncü kurultaya katılan Sadri Maksudi (Arsal), birinci kurultay listesinde ismini gördüğümüz Yusuf Akçura, Kazan Türklerindedir. Azerbaycan Türklerinden Hüseyinzade Ali (Turan), Ahmet Ağaoğlu kurultayların ilkinde, Mehmet Sadık (Aran) üçüncüsüne, Ahmet Caferoğlu ise her üçüne de katılmıştır. Ahmet Caferoğlu, II. Türk Dili Kurultayı'nda "Rus Dilinde İlk Türk Dili Yadıgârları" başlıklı bildirisini okurken, "sözlerine dil mevzuu ve dil tetkikleriyle hiçbir alâkası olmayan yersiz ve gayrimuvafik beyanat karıştırdığı" gerekçesiyle, başkan tarafından konuşması kesilerek kürsüyü terke davet edilmiştir. Toplantı tutanağında Atatürk'ün bu konuşma üzerine salonu terk ettiği kaydedilmiş; ancak Caferoğlu'nun konuşma metnine yer verilmemiştir.⁵ Başkurt Türklerinden Abdülkadir İnan da kurultayların hepsine katılanlar arasındadır.⁶ Diğer katılımcılardan Cafer Seydahmet Kırimer, Şefika Gaspıralı Kırım; Muharrem Feyzi Togay, Halim Sabit Şibay Kazan Türklerindedir.

Türkiye'deki dil çalışmaları, dolayısıyla dil kurultayları Sovyetler Birliği'ni çok yakından ilgilendirmiştir. N. Samoyloviç, İ. Meşçaninof gibi Rus ilim adamları toplantıları takip etmiş⁷, ayrıca Sovyetler Birliği

¹ Bu bildiri de kurultaylarla ilgili bilgiler bibliyografyada künyeleri verilen kurultay kitaplarından alınmıştır. Gerektiğinde I, II, III rakamlarıyla alıntının hangi kurultaya ait olduğu belirtilecektir.

² Abdullah Battal'ın "Dil Yenilemenin Yolları" başlıklı bildirisini II. Kurultay'da incelemek üzere komisyona havale edilmiştir.

³ Hamit Zübeyr, II. Kurultay'da "Sümer-Türk Söz Kökleri" başlıklı bir bildiri sunmuştur.

⁴ Reşit Rahmeti, II. Kurultay'da "Uygur Türkçesinin Türk Dili Tarihindeki Yeri" başlıklı bir bildiri sunmuştur.

⁵ Bu durum tutanaklarda şöyle yer alır: "... bu sözlerine dil mevzuu ve dil tetkikleriyle hiçbir alâkası olmayan yersiz ve gayrimuvafik beyanat karışırması üzerine müzakereleri takip buyuran Reiscumhur Hazretleri salonu terk etmiştir ve Kurultay Başkanı hatibin sözünü keserek kendisini kürsüyü terke davet etmiştir "(I-1,57).

⁶ Abdülkadir İnan, III. Kurultay'da "(V +K.) Eki Kanunu" başlıklı bir bildiri sunmuştur (III, 202-209).

⁷ II. Kurultay'da Meşçaninof, "Dilin Neşvünema Tarihi", Samoyloviç de "Cuci Ulusu Edebî Dili" başlıklı bildiriler sunmuştur (II, 65, 75).

İlimler Akademisi, Sovyetler Birliği Maarif ve Hariciye Komiserliği de kurultaylara Türk dilinin zenginleşmesi, Türk-Rus ilmî münasebetlerinin artması dileklerinin yer aldığı kutlama telgrafları göndermiştir.⁸ 19. yüzyılın ortalarından itibaren ve özellikle bu yüzyılın başlarında mahallî konuşma dillerinin müstakil birer yazı dili hâline getirilmesini teşvik ederek Türk dünyasında birliği engellemeye çalışan Sovyetler Birliği, her hâlde bu ilgiyle, şartları ve amaçları çok farklı olmasına rağmen Türkiye'deki "millî dil" hedefli faaliyetleri, kendi ülkesindeki çalışmalara emsal göstererek âdeta maksadını örtmeye çalışmaktadır. Sovyetler Birliği'nin bu politikasına karşılık olarak Gaspıralı İsmail Beyin *Tercüman* gazetesinde başlatmış olduğu Osmanlı Türkçesi merkezli ortak dil hareketinin o yıllarda Türk aydınları arasında ne kadar çok taraftar bulunduğu bilinmektedir. I. Kurultay'da Ragıp Hulûsi (Özdem) gibi "*Sovyet Rusyasında cumhuriyetler tesis etmiş olan bu zümreler... bizim şimdi yapmak istediğimiz gibi şifahi edebiyatlarının istinat ettiği milli lehçelerini mükemmel bir yazı dili hâline getirmek için çalışmaktadır.*" (I, 164) diyerek farkında olmadan dil ve kültür birliğine zarar verici bu gelişmeleri övenler bulunsa da, aydınlarımızın çoğu kurultay tez ve tartışmalarından da anlaşılacağı üzere, dil birliğinin Türk dünyası için ne derece önemli olduğunun farkındadır. Aynı kurultayda Ruşeni Beyin söylediği "*Yavaş yavaş lehçelerin aykırı yollarda tekâmülüyle meydana gelecek olan ayrı diller, Türk kümeleri arasındaki bağları gevşetecek, müşterek duygularımızla beraber bu sevgiyi de zayıflatacaktır.*" sözleri, dil birliği konusundaki aydın hassasiyetinin bir örneğidir (I, 402).

Atatürk döneminde yapılan dil kurultaylarında konu sadece Türkiye Türkçesinin o günkü sorunları olmamış, Türk dili geniş bir zaman ve mekân boyutu ile ele alınmıştır. Türk dünyası da böylece dil özellikleri ve söz varlıkları ile sık sık gündeme gelmiştir. Özellikle Türk dilinin eskiliği üzerinde durulan I. Kurultay'da çalışma programının ilk maddesi, Türkçenin Sümer, Eti, Samî ve Hint-Avrupa dilleriyle mukayesesidir (I, 456). Sunulan tezlerin bir kısmı bu konuyla ilgilidir. Meselâ Samih Rifat Bey "Türkçenin Âri ve Samî Lisanlarla Mukayesesini", Saim Ali Bey (Dilemre) "Türk Dili Bir Hint-Avrupa Dilidir" başlıklı birer bildiri

⁸ "Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadı Merkez İcra Komitesinin İlim Şubesi Türk lisancılarının ilk kurultayına en samimi tebriklerini sunar ve saylerinde muvaffak olmaları için temennilerini arz eder. İlmî Komite Reis Vekili Stoklor Diğer telgraflar için bkz. II, 16, 46, III, 50.

sunmuşlar, Ahmet Cevat Bey (Emre), Türkçe ile Sümerceyi, Agop Martayan Bey (Dilaçar), Türkçe ile Sümerce ve Hint-Avrupa dillerini, Mehmet Saffet Bey, Türkçe ile Âri dilleri mukayese eden konuşmalar yapmışlardır (I, 493, 494).

Benzer konuların işlendiği II. Kurultay'da da "Sümer Türk Söz Kökleri" (Hamit Zübeyr), Türk Paleo-etimolojisi (Agop Martayan), "Dillerin Menşei ve Türk Dili" (Hakkı Nezihî), "Türk Dilinin Samî Dillerle Münasebeti" (Naim Hazım) ve "Türk Dilinin Yapılış Karakterleri ve Türkçenin Hint-Avrupa Dilleriyle Mukayesesi" (Ahmet Cevat) başlıklı bildiriler sunulmuştur (II, 5, 6).

III. Kurultay'ın ana konusu ise Güneş-Dil Teorisi'dir. "Güneş-Dil Teorisinin Ana Hatları" (İbrahim Necmi Dilmen), "Güneş-Dil Teorisine Göre Pankronik Usulle Paleo-Sosyolojik Dil Tetkikleri (Hasan Reşit Tankut), "Terminoloji ve Güneş-Dil Teorisi (Ahmet Cevat Emre), "Güneş Dil Teorisinin Antropolojisi (Agop Dilaçar) gibi çeşitli başlıklardaki bildirilerde, Türklerin Orta Asya'dan dünyanın her tarafına yayıldıkları ve kendi dillerindeki kelimeleri de oralara götürdükleri ileri sürülerek Türkçenin bütün dillerin kaynağı olduğu görüşü ispatlanmaya çalışılmıştır (III; XXX, XXI).

Her üç kurultayda da bu tezleri ispat için kullanılan malzemenin kaynağı başta Yakut ve Çuvaş Türkçeleri olmak üzere, diğer Türk lehçeleri olmuştur. III. Kurultay'ın başında okunan 1934-1936 yılları çalışma raporundaki şu ifade Yakutça ve Çuvaşçanın bu tezlerin ispatında ne derece önemli rol oynadıklarını göstermektedir: "Nice asırlardan beri şifahî kaldığı için bütün ilkel varlıklarını saklayan Yakut ve Çuvaş gibi Türk lehçelerinin lûgatleri ortaya öyle materyaller döktü ki bunların önünde öteden beri Arapça, Farsça yahut Grekçe, Lâtincede sanılan sözlerin asıl ilk kaynağı hangi dildir diye yeniden düşünmek zarureti kendisini gösterdi (III, 5). Sadece dil âlimlerinin değil, çeşitli mesleklerdeki aydınların da konuşmalarında Türk lehçelerinden örnekler vererek karşılaştırmalar yapmaları, Türk lehçelerine dolayısıyla Türk dünyasına o dönemdeki ilgiyi göstermesi bakımından önemlidir.

Türk aydını bu kurultaylarda Çuvaş, Yakut, Tatar, Kırgız, Başkurt, Özbek, Kazak, Uygur, Sagay, Altay, Şor, Azerî, Kırım isimlerini sıkça telâffuz etmekte, ses ve şekil özellikleri bakımından bütün lehçeleri karşılaştırmakta (Ragıp Hulûsi, I, 166-185), söz varlığından örnekler

vermekte ve lehçelerin birbirine mesafesi ile ilgili yorumlar yapabilmektedir. Kurultaylardaki konuşmalardan anlaşılacağı üzere Türk aydını Türk lehçeleriyle ilgili eserlerden, sözlük ve gramerlerden haberdardır. Meselâ Radloff'un 4 ciltlik *Türk Lehçeleri Lûgati* (Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte, 1893-1911)'ni, O. Böhling'in *Yakut Dili Grameri* (Über die Sprache der Jakuten, 1851)'ni, E. K. Pekarsky'nin *Yakut Dili Sözlüğü* (Slovar Yakutskago Yazıka, Petersburg, 1907-1930)'nü, N. İ Aşmarin'in *Çuvaş Grameri* (Materialı dlya Izsledovaniya Çuvaşskago Yazıka, Kazan, 1898)'ni, Paasonen'in *Çuvaş Sözlüğü* (Csuvas Szojegyzek, Budapest, 1908)'nü, Zolotnisky'nin *Çuvaş Lûgatini*, Verbitsky'nin *Altay-Aladağ Lehçeleri Lûgati* (Kazan 1884)'ni, M. A. Castren'in *Koybal ve Karagas Dili* (Koibalischen und Karagassischen Sprachlehre, Petersburg, 1857) adlı eserini, M. S. Kanayef'in *Altay Dili Grameri* (Grammatika Oyratskogo Yazıka, Uaalu, 1931)'ni, Bekir Çobanzade'nin *Türk-Tatar Lisaniyatına Medhal* (Bakü, 1924) ve Abdülkayyum Nasırî'nin *Lehçe-i Tatarî* (1895-1896) adlı eserlerini, o yıllarda henüz iki cildi yayımlanan Hüseyin Kâzım Kadri'nin içinde Uygur, Çağatay, Kazan, Azerbaycan, Koybal, Yakut, Altay, Çuvaş, Kırgız ve Garp Türkçesinden örneklerin bulunduğu *Büyük Türk Lûgati* (I, 1927, II, 1928, III, 1934, IV, 1945)'ni yakından tanımaktadır. O yıllarda böyle bir ortamın hazırlanışında, 19. yüzyılda Avrupa ve Rusya'da, bu yüzyılın başlarından itibaren de Türkiye'de gelişmeye başlayan Türkoloji araştırmalarının rolü olduğu muhakkaktır. Ayrıca Atatürk'ün Türk dünyasına ve dolayısıyla Türk lehçelerine olan ilgisinin de çevresindekileri etkilediği anlaşılmaktadır. Atatürk'ün özel kütüphanesinde bulunan ve okunduğu, üzerindeki notlardan anlaşılan kitapların bir kısmı Türk dili ile ilgilidir. Atatürk'e sunulmak üzere Sovyetler Birliği tarafından gönderilen eserlerin listesinde Azerbaycan, Kumuk, Karaçay ve Tatar Türkçesine dair sözlük ve gramerler de vardır (Korkmaz: 1992, 210). Atatürk'ün işaretleyerek, notlar alarak okuduğu kitaplardan biri Hüseyin Kâzım Kadri'nin *Büyük Türk Lûgati* dir. Ahmet Cevat Emre'nin *Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Lâyiha* (İstanbul, 1931) adlı kitabında işaretlenen yerler arasında "Lehçeler" başlıklı bölüm de vardır (Korkmaz: 1992, 32) Atatürk, özellikle 1930'lu yıllarda dil meseleleriyle çok meşgul olmuştur. Türk Dil Kurumunun ne gibi işlerle uğraşacağını göstermek üzere bizzat kendisinin bir taslak hazırladığı, hatta I. Kurultay

öncesi bütün yaz, kurultay için hazırlıklar yaptığı belgelerden anlaşılmaktadır (Korkmaz: 1963, 3).

Atatürk dönemi dil kurultaylarında, Türkçenin sadeleştirilmesi meselesi ele alınırken de Türk dünyasının gündeme geldiğini görüyoruz. Kurultaylarda “Niçin sadeleşme?” konusu tartışılırken ileri sürülen gerekçelerden biri de Türk dünyası ile ilgilidir. Bazı aydınlar dilde sadeleşmenin, Türk dünyasında birliği pekiştireceği görüşünü savunurlar. Meselâ Abdullah Battal’a göre “Türk yazı dilinin sadeleşmesi, sadece Türk aydınını halka yaklaştırmak, bilginin köylere kadar yayılmasını, kanunların herkesçe kolay anlaşılmasını temin etmekle kalmaz, Türkiye yazı dilinin diğer Türk yurtlarında da kolaylıkla anlaşılmasını, Türkiye’de yeni Türkçe ile yazılan eserlerin oralarda daha geniş mikyasta dağılmasını ve yayılmasını temin eder” (I, 242). Ruşenî Bey’e göre ise “Öyle bir yazı dili yapmalıyız ki ilk mektebini bitiren Dünya Türkleri zorlanmadan okusun ve anlasın (I, 402). Kurultaylarda ifade edilen bu görüşler II. Meşrutiyet Dönemi yayın organlarında yer alan benzer görüşlerin devamı niteliğindedir. Bazı aydınlar o yıllarda sadeleşmenin Türkçeyi zamanla bütün Türk dünyasının kolayca anlayabileceği bir dil yapacağı görüşündeydiler (Tansel: 1982, 5-77). Ancak bütün bu iyi niyetli görüşlere rağmen 1950’den sonra, sadeleştirmedeki aşırılığın, Türk dünyası ile dil müştereklerimizi ne kadar azalttığı bilinmektedir.

Kurultaylarda “Nasıl sadeleşme?” sorusu tartışılırken teklif edilen yollardan biri de Türk lehçelerinden kelime almaktır. Sadeleştirmede lehçelerden kelime alınıp alınmaması hususu, özellikle II. Meşrutiyet yıllarında *İkdam*, *Sırat-ı Müstakim*, *Tasvir-i Efkâr*, *Servet-i Fünun* gibi yayın organlarında çok tartışılan konulardandı (Tansel: 1982,5-77). O yıllarda Türk lehçelerinden kelime alınması gerektiği görüşünün en hararetli savunucusu Fuat Köse Raif Beydir. Yeni Lisan hareketinin temsilcilerinden Ziya Gökalp ise lehçelerin ses ve yapı bakımından İstanbul Türkçesinden uzaklaştıklarını, lehçelerden kelime almanın İstanbul Türkçesini bozacağını ifade ederek bu görüşe karşı çıkmıştır (Kaplan: 1990, 116). Fuat Köse Raif Bey, kurultaylarda da görüşünü savunmaya devam eder ve bir an önce Türk lehçelerindeki kelimeleri bir araya toplamak gerektiğini söyler (I, 220). Ragıp Hulûsi ise “dil ıslahı işinde her şeyden önce Türk lehçeleri hazinesine girmek gerektiğini” düşünmektedir. Ona göre Radloff’un sözlüğünde Yakutça ve Çuvaşça

kelimeler yoktur ve bu sözlük gerçek söz varlığımızın ancak yirmide birini yansıtır (I, 165). İbrahim Necmi Dilmen, “En uzak ve en eski lehçelerden bile doğrudan doğruya söz değil fakat kök almak ve onları Türk lehçesinin şivesine, söz türetme sistemine uydurarak söz yaratmak” görüşündedir (II, 33, 34). Kelime türetmeye yardımcı olmak üzere II. Kurultay’da bir ekler dergisinin hazırlığının yapıldığı, bu dergide Türk lehçelerinden de eklere yer verileceği belirtilmektedir (II, 171).

Dil bakımından Atatürk’ün bir hedefi de bütün lehçeleri ile Türk dilinin dünkü ve bugünkü durumunun ilmî yollarla tespit edilmesi idi (Korkmaz: 1992, 268). Bu sebeple sözlük ve gramer meselesi Atatürk döneminde yapılan bütün kurultayların çalışma programlarında yer almıştır. Yapılan konuşmalarda bütün lehçeleriyle Türkçenin dünkü ve bugünkü durumunu gösteren bir sözlük ve gramerin önemi üzerinde durularak hazırlıklar başlatılmıştır. Kurultaylarda sözlük ve gramer konuları tartışılırken de Türk dünyası gündemdedir. Meselâ I. Kurultay müzakere programında “lehçeler” konusu ayrı bir madde olarak yer almış ve çalışma programına da “Türk lehçelerindeki kelimeler derlenerek lehçeler lûgati... yapılmalıdır” şeklinde bir karar maddesi konulmuştur (I, 456). Bu lûgat, Türk Dili Tetkik Cemiyeti Nizamname Encümeni Reisi Celâl Sahir Beyin ifadesi ile “Türk aslına mensup bütün dillerin muhtelif lehçelerinin hepsinin mukayeseli lehçeler lûgati olacaktır” (I, 443). Bu karar maddesinin ne ölçüde uygulandığı sorusunun cevabını ise II. Kurultay başında sunulan rapordan öğreniyoruz. Alınan karar doğrultusunda tarama ve derleme faaliyetine girişilmiş, anketler düzenlenmiştir. Bu arada çeşitli sözlüklerden Türk lehçeleriyle ilgili kelimeler taranmış, bir söze karşılık olarak gösterilen Türkçe kelimelerin diğer lehçelerdeki söylenişlerini de gösteren bir *Tarama Dergisi* hazırlanmıştır (1934). Ayrıca lehçeler sözlüğü için taranacak kitapların listesinin hazırlanacağı da raporda belirtilmektedir. II. Kurultay’ın sonunda kabul edilen iki yıllık çalışma programında Radloff’un sözlüğünün, hazırlanacak sözlüğe esas teşkil edeceği ve bu sebeple adı geçen eserin taranacağı hususuna yer verilmiştir (II, 38).

II. Kurultay’da, sözlükle birlikte karşılaştırmalı lehçeler grameri için de hazırlıkların yapılacağını öğreniyoruz (II, 39).

III. Kurultay’da karşılaştırmalı lehçeler sözlüğü ve grameri meselesi önemini korur. Lûgat ve filoloji komisyonu raporunda, o güne kadar ter-

cüme ettirilmiş çeşitli lehçe sözlüklerinin dil araştırmalarına hız kazandırmak için hemen basımına başlanması gereği üzerinde durulur (III, 344). “Bütün Türk lehçelerinin lûgatlerini dilimize çevirmek, bundan Türk lehçelerinin lûgat materyallerini toplamak, gerek büyük Türk Kamusu, gerek Türk lehçeler lûgati için kitaplar taratmak”, bu komisyonun görevleri arasında bulunmaktadır (III, 488) Kurultay sonunda hazırlanan Türk Dil Kurumu çalışma programında Yakut, Çuvaş, Altay, Kırgız, Kazak vb. sözlüklerden taranacak fişlerle, *Tarama Dergisinin* dizin kısmının birleştirilerek bir Türk lehçeleri sözlüğünün yapılacağını, yarım kalan lehçe sözlüklerinin tercümesi işine devam edileceğini öğreniyoruz (III, 18, 496).

III. Kurultay’da gramer meselesinin diğer kurultaylara göre daha fazla telâffuz edildiği dikkati çekmektedir. Bu husus Türk Dil Kurumu çalışma programına şöyle yansımıştır: “Bütün Türk lehçelerinin ayrı ayrı gramerlerini toplayarak bunları yeni Türk dil tezinin ışığı altında mukayese ettikten sonra mukayeseli Türk lehçeleri gramerini yazmak.” (III, 496).

Atatürk döneminde gerçekleştirilen bu üç kurultayın sonunda ortaya bir karşılaştırmalı lehçeler sözlüğü ve grameri çıkmamış; ancak bu eserlerin alt yapıları hazırlanmaya çalışılmıştır. 1932’den 1936’ya kadar geçen 4 yıl, bu iş için zaten yeterli bir süre değildir. Kurultaylar sırasında ve kurultaylar sonunda bu yolda birtakım somut adımlar atılmış ve hazırlıklar yapılmıştır. E. K. Pekarsky’nin *Yakut Dili Sözlüğü* 1937 yılında tercüme ettirilmiş, 1942’de örnek basımı yapılan eserin M. harfine kadar olan 1.cildi 1945’te yayımlanmıştır. V. Verbitsky’nin *Altay-Aladağ Türk Lehçeleri Sözlüğü*nün yarımından fazlası tercüme edilmiştir. Paasonen’in *Çuvaş Sözlüğü* 1950’de yayımlanmış, Zolotnistky’nin *Çuvaş Söz Kökleri Sözlüğü*, *Kumuk ve Balkar Lehçeleri Sözlüğü* tercüme edilmeye başlanmıştır. Uchantey’in Çuvaş Grameri ile Kanayef’in Altay Grameri, Böhtling’in *Yakut Dili Gramerinin* bir kısmı, Castren’in *Koybal ve Karagas Lehçeleri Grameri*, Munkaçi’nin Çuvaş Filolojisine Ait Notları, Nemeth’in *En Eski Yakut Fonetigi* ve Radloff’un *Türk Dillerinin Morfolojisine Giriş* adlı eserleri tercüme edilmiştir (III, 17). 1936’da Türk Lehçeleri Lûgati Hazırlama Programı, 1942’de Ahmet Cevat Emre’nin *Türkçe’nin Yapılışı*, Mukayeseli Türk Gramerine Hazırlık İrdemleri, 1945’te Yudahin’in *Kırgız Sözlüğü*nün I. cildi, 1948’de II.cildi

1943-1945'te H. Kâzım Kadri'nin sözlüğünün 3. ve 4. ciltleri, 1949'da Ahmet Cevat Emre'nin *Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri* (I. kitap; Fonetik) yayımlanmıştır.

Burada dikkat çekici bir hususa işaret etmek istiyorum Karşılaştırmalı Lehçeler Sözlük ve Grameri hazırlama projesi, Atatürk'ün ölümünden sonraki 1942, 1945 ve 1949'daki dördüncü, beşinci ve altıncı kurultayların çalışma programlarında da yer almış, yani Atatürk'ün çizmiş olduğu program aynen devam etmiş, ancak 1949'dan sonra 1983'e kadar yapılan kurultayların hiçbirinde bir daha lehçe sözlük ve gramerlerinden de, Türk dünyasından da bahsedilmemiştir. Yani Türk Dil Kurumu, 1983'e kadar Türk dünyasını ihmal etmiştir. Atatürk zamanında ilk adımı atılan Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü ve Grameri projesi, bugün Türk Dil Kurumunun Atatürk'ten devraldığı ve üzerinde önemle durduğu, en kısa zamanda bitirmeye çalıştığı projelerden biridir.

Siyasî görüşler, ideolojiler kültür politikalarının da belirleyicisidir. Atatürk'ün Türk dünyasındaki siyasî gelişmelere olan yakın ilgisi, kültür alanında da kendisini göstermiş ve onun dünya Türklüğünü kucaklayan kültür siyaseti, dönemindeki dil kurultaylarına yansımıştır. Türk dilinin derinliğine ve genişliğine ele alındığı bu kurultaylarda aydınlar yüzlerini Türk dünyasına çevirmişlerdir.

Bibliyografya

Birinci Türk Dili Kurultayı, Devlet Matbaası, İstanbul 1933.

Ahmet B. Ercilasun, *Üçüncü Türk Dil Kurultayı (1936) ve Değerlendirilmesi*, 26 Eylül 1996 (Dil Bayramı münasebetiyle düzenlenen toplantıda sunulmuştur).

Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Hzl. M. Kaplan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

İkinci Türk Dili Kurultayı, *Türk Dili*, Eylül 1934, sayı 8.

Fatih Kirişçioğlu, "Atatürk ve Türk Lehçeleri", *Türk Yurdu*, Sayı 107, Temmuz 1996, s. 57-59.

Zeynep Korkmaz, *Atatürk ve Türk Dili- Belgeler* TDK Yayınları, Ankara 1992.

Zeynep Korkmaz, *Atatürk ve Türk Dili- 2*, TDK Yayınları, Ankara 1997.

Zeynep Korkmaz, *Türk Dilinin Tarihî Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi*, DTCF Yayınları, Ankara 1963.

Fevziye Abdullah Tansel, "Türkçenin Sadeleştirilme ve Tasfiyesi (1908-1910)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 1982, s. 5-77.

Türk Dili- Belleten, S. 3, 1933.

Üçüncü Türk Dili Kurultayı, Devlet Basımevi; İstanbul 1937